

Література:

1. Єфремов С. Історія українського письменства. - К.: Femina, 1995.
2. Агеева В. Поетеса зламу століть. - К.: Либідь, 1999.
3. Юлина Н.С. Проблемы женщин: философские аспекты. (Феминистическая мысль в США) // Вопросы философии. - 1988. (№ 5). - С. 137-144.
4. Кравченко У.Н. Кобринська (До 10-річчя з дня смерті Н. Кобринської) // Слово і час.-1990. -№3. -С. 21-27.
5. Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки. // Рудницька М. Статті. Листи. Документи. - К., 1998. - С. 195-196,

*Старший викладач кафедри соціології і соціальної роботи С.В Сахно
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Україна, м. Маріуполь*

ДОСЛІДЖЕННЯ Г.І. ЧЕЛПАНОВИМ ПРОБЛЕМ ОСОБИСТОСТІ

У другій половині XIX ст. психологія вирішувала завдання виділення з філософії та розмежування з нею предметної області. Оскільки сама назва «психологія» передбачає спробу наукового дослідження проявів душі людини, психологи були змушені вступити в дискусію не тільки з філософами і представниками природничих наук, але і з релігійними діячами, включившись в старі суперечки про існування душі, її природі і принципової можливості її пізнання (Т.Д. Марцінковська, 2001; М.Г. Ярошевський, 1998). У той час видатні філософи вважали особистість тією формою, способом, який дарується Богом людині для здійснення цілей Творіння, і тому вважали спроби дати наукове визначення особистості або розробити теорію особистості справою принципово безглуздим або навіть абсурдним. П.А. Флоренський, наприклад, бачив в особистості людини сокровенне внутрішнє ядро, яке пізнається людиною лише зсередини, в його діалозі з Богом, що виникає через звернення до Бога як до свого Творця. На той час в особистості людини вбачається не факт, а ідеал, межа прагнень і зразок для само створення. (П.А. Флоренський, 1990). У той же час в психіатрії був відомий феномен «роздвоєння особистості», а в житті суспільства завжди виявляється безліч носіїв «личин», рольових масок, які використовуються людиною для вирішення своїх проблем. За безліччю масок не завжди вбачається особистість носія маски, тому деякими вченими під сумнів ставилося не лише існування вічної і незмінної душі, але і взагалі існування скільки-небудь стійкої внутрішньої структури, що робить

поведінку людини передбачуваною. Виникало принципове питання про науковість дослідження такого предмета, як «особистість».

Рішення цієї проблеми було запропоновано Г.І. Челпановим в роботі «Мозок і душа» у 1900 році, що була перевидана лише у 1994 році. Простеживши шлях розвитку наукової думки від античного матеріалізму до теоретичних побудов філософів і психологів кінця XIX століття, він приходить до висновку, що з точки зору філософського аналізу під душею розуміється відносно стійка сутність людини, що дає йому можливість у будь-яких негараздах відчувати себе самим собою, бути моральним і шукати істину. Причому така спільність розуміння виявлялася в безлічі проаналізованих ним концепцій незалежно від того, чи вірив той чи інший дослідник в божественне походження душі сподівався виявити її, наприклад, у вигляді морфологічної структури мозку.

Говорячи мовою сучасної науки, Г.І. Челпанов приходить до висновку, що з точки зору наукового дослідження під душею слід мати на увазі інтегративний принцип, що дозволяє пояснити феномени єдності свідомості і тотожності особистості людини. Зовнішнє прояв цього інтегративного принципу Г.І. Челпанов бачить у тому почутті відповідальності, завдяки якому людина визнає себе відповідальним за ті вчинки, які він здійснює протягом свого життя. Саме в цьому Г.І. Челпанов вбачає фундаментальну основу, що забезпечує існування і розвиток людської цивілізації.

В тому способі, яким пізнає суб'єкт вирішення для себе проблеми тотожності особистості, Г.І. Челпанов бачить ті психологічні підстави, з яких вульгарні матеріалісти виводили необхідність заперечення душі і розуміння психіки, наприклад, як суми «рефлексів», а агностики - теза про принципову непізнаваність і світу і духовної сфери людини методами науки. В результаті проведеного аналізу він приходить до узагальненого розуміння інтегративного принципу, що проявляється і на рівні організму, і на рівні душевного життя людини. Він стверджує, що не можна сказати, що в нашому житті все тече, що наше душевне життя являє тільки процес, що змінюється. «В нашому душевному житті є щось постійне. Нашому духовному світу властива сталість ще й тому, що він являє єдність. Цю єдність ми можемо пояснити порівнянням з тою єдністю, яку ми бачимо в організмах. Адже щодо останніх ми теж можемо сказати, що їх частини з'єднані в одну єдність. Організм теж є щось складене з окремих складових частин. Але це з'єднання є своєрідне, це не є просте механічне з'єднання окремих елементів. Точно таким же чином і наш психічний організм не подає простого механічного з'єднання окремих частин, а також є щось ціле, єдине, начебто організму» (Г.І. Челпанов, 1994, с. 275). Ці ідеї Г.І. Челпанова передбачають концепцію філософії холізму (Я. Смітс), концепцію Я, що розвивалася в психології А. Адлером, ідеї організмичної психології (А. Анг'ял, К. Гольдштейн, А. Маслоу) і уявлення про

особистість як «інтегратор» психічних процесів у вітчизняній психології радянського періоду (К.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонт'єв).

Розробляючи питання експериментальної психології, Г.І. Челпанов, не заперечуючи важливості дослідження процесів відчуття і сприймання, пам'яті і уявлень, приходять до висновку, що експериментальні дослідження в сучасній йому психології мають бути сконцентровані на проблемах аналізу мислення. На його думку, ці дослідження повинні проводитися на основі методу самоспостереження і доповнюватися даними експерименту, порівняльної та генетичної психології. Провідна роль самоспостереження пов'язана з тим, що багато фактів душевного життя є трансцендентними, не піддаються вивченню методами позитивної науки і поясненню в дусі механіцизму та об'єктивізму. Трансцендентними і суб'єктивними, з його точки зору, є не тільки такі категорії, як простір і час, але і колір і звук. Тому Г.І. Челпанов вважає психологію «чисто емпіричною» наукою, предметом якої є вивчення саме тих суб'єктивних станів свідомості, які так само реальні, як і інші події зовнішнього світу, але не можуть бути виведені з чисто фізіологічних явищ або зведені до них. У зв'язку з цим зрозумілий інтерес Г.І. Челпанова до Вюрцбурзької школи, перейшла від вивчення елементарних психічних процесів до вивчення вищих пізнавальних функцій (Г.І. Челпанов, 1915).

Позиція Г.І. Челпанова з питань предмета і методу психологічного дослідження заснована на концепції єдності філософії та психології як двох аспектів єдиного процесу людського пізнання, один з векторів якого спрямований на об'єкти зовнішнього світу, а другий відображає процес видового самопізнання людства. Тому Г.І. Челпанов у своїх працях спирається на загально-філософську традицію дослідження особистості, найбільш послідовно сформульовану в працях В.С. Соловйова, де особистість розуміється як «внутрішнє визначення одиничної істоти в його самостійності, як володіє розумом, волею і своєрідним характером при єдності самосвідомості» (Філософський словник Володимира Соловйова, 1997, с. 245).

Ідеї Г.І. Челпанова ніколи не перебували в протиріччі з теоріями, в природничо-наукових дослідженнях психічних явищ, як це нерідко декларувалося в історії психології раніше (Е.А. Будилова, 1960, 1972; Рубінштейн С.Л., 1957, 1998). Так, наприклад, загальний задум «Рефлекси головного мозку» Сеченова І.М. зводився аж ніяк не до того, щоб зруйнувати систему уявлень про душу і релігію, таким чином повністю звільнивши людину від відповідальності за свої вчинки. Навпаки, Сеченов І.М. бачив мету об'єктивної науки в тому, щоб навчитися формувати таких людей, які «в своїх діях керуються тільки високими моральними мотивами, правдою, любов'ю до людини, поблажливостю до його слабкостей і

залишаються вірними своїм переконанням, наперекір вимогам всіх природних інстинктів» (Сеченов І.М., 2001).

І.П. Павлов вважав, що вони з Г.І. Челпановим по відношенню до вивчення людини і її психіки роблять одну спільну справу, але з різних сторін. Павлов І.П. розробляв теорію фізіологічних основ функціонування свідомості і вважав, що роботи Г.І. Челпанова відкривають шлях до проведення такого експерименту, який дасть відомості, здатні доповнити «зі сторони внутрішнього світу модель зовнішньої поведінки». Відношення свідомості до поведінки мислилося І.П. Павловим по «принципу додатковості»: неподільності. Детальна історія Психологічного інституту РАО підтверджує, що саме це дозволило йому надати психології право «на формулювання явиш нашого суб'єктивного світу» і побажати Г.І. Челпанову і колективу інституту «повного успіху». Не було серйозних протиріч на момент створення інституту між позиціями Г.І. Челпанова та В.М. Бехтерева. Позиція В.М. Бехтерева з проблеми особистості визначалася практичними потребами психіатрії, яка гостро потребувала орієнтованої на практику лікування теорії особистості, що дозволяла класифікувати хвороби, причому саме як хвороби особистості, достовірно визначати вид і прогноз розвитку захворювання у конкретного хворого і на цій підставі призначати йому науково обгрунтоване лікування. Більшість психіатрів у той час дотримувалися гіпотези, що хвороби особистості є прямим наслідком порушень в процесах сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, волі (В.М. Бехтерев, 1997).

У книзі «Психологія і марксизм» (1925), написаної після звільнення з університету та інституту, Г.І. Челпанов обгрунтовує тезу про те, що самоспостереження, інтроспекція як метод повністю відповідає вимогам марксистської психології. У цей період Г.І. Челпанов виявляється практично єдиним з психологів, хто вловив у марксистсько-ленінській філософії її ключовий момент по відношенню до проблеми свідомості. Він побачив у марксизмі не тільки ідею свідомості як свого роду «дзеркало», в якому більш або менш точно віддзеркалюється світ дійсності, що дозволяє людині правильно реагувати на зовнішні подразники, але й ідею свідомості, як практичну перетворювальну діяльність людства.

Г.І. Челпанов ґрунтується на першій тезі Маркса К. про Л. Фейєрбаха, де головним недоліком раннього матеріалізму названо розуміння чуттєвого світу як об'єкта споглядання, а не як об'єкта практичної дії людини. У цій тезі Маркса К. Г.І. Челпанов побачив підтвердження того, що наукова психологія повинна будуватися на розумінні суб'єктивності та зв'язку активності свідомості з активністю людей, практична діяльність яких спрямовується їх ідеями, думками. Тому марксистська психологія повинна бути в першу чергу соціальною психологією і вивчати, яким чином суспільні відносини, в які вступає людина, формують його свідомість. Свідомість людини не є щось раз і назавжди дане, воно

розвивається в зв'язку з пізнанням зовнішнього світу. Самосвідомість людини, усвідомлення наявності свого внутрішнього світу і його змісту, тісно пов'язується в концепції Г.І.

Челпанова з вольовими процесами. Самосвідомість починається з того моменту, коли якийсь рух тіла не просто сприймається людиною як рух, але усвідомлюється ним як рух, заснований на власному бажанні. Згодом кожний довільний рух дає підставу людині усвідомлювати тіло «своїм», тому що воно підпорядковується його Я.

Г.І. Челпанов розвиває думку про те, що Я людини, по суті, є його «соціальним Я». Якщо пізнання людиною об'єкта завжди є пізнання чогось у зовнішньому світі, то пізнання особистості людини, його Я завжди є акт самопізнання. Тому для вивчення особистості і Я людини, як і для вивчення мистецтва, він пропонував використовувати метод входу в почуття, вважаючи, що єдиний спосіб по-справжньому зрозуміти щось полягає в тому, щоб самому це щось пропустити через себе і таким чином пережити. Розширений образ Я, в якій об'єднуються уявлення людини про свій внутрішній світ з поданням про своє тіло, Г.І. Челпанов вважає особистістю (Р. В. Челпанов, 1925).

Наступний етап розвитку проблем теорії особистості пов'язаний з дослідженням механізмів взаємодії особистості, колективу і суспільства; взаємовпливу свідомості індивіда і культури групи, суспільства; взаємозв'язок свідомості, особистісного сенсу і поведінки людини.

Не в останню чергу завдяки роботам Г.І. Челпанова формулювання педагогічного завдання «виховання людини», що передбачає розвиток усіх властивих індивіду властивостей, поступово замінюється формулюванням «виховання особистості», що розуміється як цілеспрямований розвиток найбільш цінних для суспільства задатків людини - інтелекту, сфери сприйняття, емоцій і волі, при неодмінній умові гармонії цих сфер, яка досягається високою моральністю.

Отже особливу цінність поняття особистості і спеціальним завданням стає активізація свідомого творення людиною власної особистості.

Література:

1. Блонский П. П. Мои воспоминания. М.: Педагогика, 1971.
2. Будилова Е. А. Борьба материализма и идеализма в русской психологической науке (вторая половина XIX - начало XX в.). М.: Изд-во АН СССР, 1960.
3. Лосский Н. О. Воспоминания: Жизнь и философский путь. СПб.: Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 1994.